

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Mevrouw drs. I. K. Engelshoven
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag

29 januari 2019
Kenmerk: RVC-2019- 1363

Betreft: advies voordracht transnationale site Zeven Koloniën van
Weldadigheid voor het Europees Erfgoedlabel

Geachte mevrouw Engelshoven,

U heeft de raad om advies gevraagd over de kandidatuur van een transnationale site voor een Europees Erfgoedlabel (EEL). Het gaat om de Zeven Koloniën van Weldadigheid die tussen 1818 en 1825, in de periode dat het huidige België en Nederland nog één land vormden, werden gesticht door de Maatschappij van Weldadigheid. Het initiatief voor de aanvraag komt van het Belgische Kempens Landschap, waarin twee van de zeven koloniën zijn gesitueerd: Wortel en Merksplas.

Sinds 2013 hebben inmiddels 38 sites, verspreid in Europa, een Europees Erfgoedlabel, waarvan er slechts één een transnationale dimensie heeft. Een transnationaal dossier is complex vanwege de onderlinge afstemming en organisatie. De raad vindt het bijzonder dat de Zeven Koloniën van Weldadigheid zich als transnationale site kandideren voor het EEL.

België heeft het initiatief genomen om deze site te voor te dragen. Op 18 januari 2019 heeft de Belgische jury positief over de aanvraag geoordeeld; zij gaat akkoord met de voordracht, mits er een aantal inhoudelijke verbeteringen worden doorgevoerd ten aanzien van de Europese dimensie van de koloniën, de communicatie daarover naar het publiek en de relatie van de koloniën met andere Europese projecten ter bestrijding van armoede. Daarnaast is Nederlandse instemming met de voordracht een voorwaarde.

De raad dankt de commissie die het advies over de nieuwe aanvraag heeft voorbereid. Deze commissie bestaat uit Antaoneta Dimitrova, Astrid Weij, Riemer Knoop en Gerard Rooijackers (voorzitter).

Beoordelingskader

Om te bepalen of de aanvraag kans maakt op een EEL, beoordeelt de raad het dossier van de Zeven Koloniën van Weldadigheid aan de hand van criteria die zijn ontleend aan de eisen die de Europese Commissie hieraan stelt:

1. De componenten van de Europese dimensie

Het belangrijkste criterium om voor een EEL in aanmerking te komen, is de Europese dimensie van een site. Deze kent de volgende componenten: een site heeft een belangrijke rol gespeeld in de Europese geschiedenis en/of in de Europese cultuur en/of in de Europese eenwording/opbouw van Europa.

2. Bedrijfsplan, draagvlak, educatie, continuïteit

Dit criterium heeft betrekking op de aanwezigheid van een participatieprogramma, al of niet in uitvoering, dat vooral gericht is op de huidige en toekomstige generaties jonge bezoekers. Daarnaast wordt - met het oog op de continuïteit - de financiële en organisatorische haalbaarheid daarvan getoetst.

NB Bij Nederlandse voordrachten voor een EEL wordt ook de aansluiting van de site op het nationale, thematische kader beoordeeld. Dat kader kent de volgende vier thema's: tolerantie & recht, mobiliteit & maakbaarheid, cultuur & sport, geld & koopmanschap. Omdat hier sprake is van een transnationale voordracht, maakt dit criterium geen onderdeel uit van het beoordelingskader.

Achtergrond

De stichter van de koloniën, Johannes van den Bosch, ontvouwde zijn plannen ter bestrijding van de armoede in 1818 en richtte in datzelfde jaar de Maatschappij van Weldadigheid op, die tot op de dag van vandaag actief is. Van den Bosch bedacht een landbouwexperiment, waar armen en daklozen naartoe konden om te wonen en te werken. Hij was ervan overtuigd dat armen meer geholpen zouden zijn met werk dan met liefdadigheidsgiften. Zijn plannen voor de landbouwkolonies behelsden een publiek-private samenwerking. Zo stelde de overheid hem onder meer 'woeste gronden' in Drenthe en Overijssel en het zuiden van Nederland ter beschikking.

De zeven landbouwkoloniën worden in de aanvraag gepositioneerd als een pioniersproject, een proeftuin, waarin de waarden van de verzorgingsstaat al vroeg in de praktijk werden gebracht; er was gezondheidszorg, scholen waren verplicht en er was werk. De 'kolonisten' moesten in hun eigen onderhoud voorzien door middel van landbouw, veehouderij, spinnerij en weverij.

Aan de Maatschappij van Weldadigheid konden ook particulieren deelnemen en daardoor zelf aanspraak maken op een plaats in een van de koloniën, mocht dit nodig zijn. De armoede was in die periode zeer omvangrijk en verlamde veel Europese landen. Niet alleen Nederland, maar ook Spanje, Frankrijk en Engeland.

In tegenstelling tot veel liefdadigheidsinstellingen hadden de koloniën geen specifieke religieuze grondslag, al moesten de kolonisten in de beginjaren verplicht naar de protestantse kerk. De basisgedachte was dat mensen door werk en scholing verheven konden worden en in de burgermaatschappij konden participeren. Dit idee kwam ook tot uitdrukking in de naamgeving, die getuigt van geloof in de maakbaarheid van mens en samenleving. Ook de biografie van de stichter is hier van belang; Johannes van den Bosch was als generaal actief geweest in Nederlands-Indië (1798-1808). Hij kwam in de entourage van Koning Willem I terug naar Nederland en richtte toen de Maatschappij van Weldadigheid op. Kort daarop werd hij gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1828-1834) en introduceerde hij daar het omstreden belastingregime dat bekendstaat als het 'cultuurstelsel'.

Aanvankelijk waren alle koloniën 'vrij'. Maar op den duur zijn enkele koloniën onvrije instellingen geworden, feitelijk interneringsgestichten. De bekendste daarvan is Veenhuizen, met dank aan de roman en het daarop gebaseerde theaterstuk 'Het Pauperparadijs'(2010) waarin auteur Suzanna Jansen haar familiegeschiedenis vertelt.

Twee koloniën liggen in België: Wortel en Merksplas. Tot de onafhankelijkheid van België in 1830 werden ze samen met de Nederlandse Koloniën van Weldadigheid beheerd in één systeem. Na een periode van leegstand werden ze vanaf 1870 door de Belgische staat opnieuw in gebruik genomen als landloperskoloniën, ofwel interneringsgestichten voor asociale. Ze functioneerden tot 1993 als een zelfvoorzienende landbouwkolonie en boden opvang en tewerkstelling van mannelijke daklozen.

1. Componenten van de Europese dimensie

In de aanvraag wordt de Europese dimensie van de Zeven Koloniën van Weldadigheid verbonden aan de waarden van de verzorgingsstaat en de betekenis van de eerste twee artikelen van de Europese grondwet, waarin de waarden van Europa worden opgesomd.¹

¹ De waarden waarop de Unie berust, zijn eerbied voor de menselijke waardigheid, vrijheid, democratie, gelijkheid, de rechtsstaat en eerbiediging van de mensenrechten, waaronder de rechten van personen die tot minderheden behoren. Deze waarden hebben de lidstaten gemeen in een samenleving die gekenmerkt wordt door pluralisme, non-discriminatie, verdraagzaamheid, rechtvaardigheid, solidariteit en gelijkheid van vrouwen en mannen.

Afwegingen

De site heeft duidelijk een symbolische waarde voor de Europese geschiedenis, als het gaat om de continue worsteling met armoede, landloosheid en dakloosheid in een periode die te boek staat als het ‘paupertijdperk’. Nederland kende een hoge werkloosheid en naar verhouding een groot aantal mensen in de ‘bedeling’, met name in de steden. Soms wel tot 50 procent, bijvoorbeeld in het Amsterdam van 1805.

Er is een indirect verband tussen de Zeven Koloniën van Weldadigheid en het ontstaan van de latere Europese verzorgingsstaten. De koloniën zijn te beschouwen als een experiment om mensen te verheffen door arbeid, zorg en scholing aan te bieden. Deze drie componenten vormen later in de twintigste eeuw ook de basis voor het sociaal-maatschappelijk beleid van een verzorgingsstaat.

Een opvallend kenmerk van het experiment van de landbouwkoloniën is dat de armen en daklozen hierin volledig werden afgezonderd van de ‘normale’ samenleving. Waar het de onvrije koloniën betrof, was er geen sprake van vrijwilligheid. Hoewel het einddoel van de koloniën was om vrijheid en gelijkheid voor de armen te realiseren, was de route daarnaartoe streng. Dat levert een interessante spanning op die ook in de hedendaagse sociale politiek in Europa vaak terugkomt. Denk bijvoorbeeld aan de ‘tegenprestatie naar vermogen’ in de Nederlandse Participatiewet.

Het experiment van Van den Bosch heeft niet tot de gewenste, massale verheffing geleid. De kolonisten die een boerenbedrijf kregen toegewezen, hadden een enorme schuld bij de Maatschappij van Weldadigheid. Deze schuld moesten zij met landbouwopbrengsten inlossen, tot ze een vrije boer zouden zijn. Dit lukte maar heel weinigen. De meesten mensen kwamen niet uit de spiraal van schulden, betutteling, gedwongen winkelnering en straf.² Ook deze situatie kent zijn parallel in de hedendaagse Europese verzorgingsstaten.

Volgens de raad zou het verhaal van de Zeven Koloniën van Weldadigheid zich in de aanvraag ook moeten richten op de gedeelde geschiedenis in Europa van diepe armoede, in de periode na het Weense Congres. De continue worsteling van Europa met de status van de armen en daklozen, levert spanningen op tussen goede bedoelingen en sociale praktijken die ook tegenwoordig nog herkenbaar zijn. Daarnaast is het volgens de raad een belangrijk gegeven dat Europa aan het begin van de negentiende eeuw een relatie onderhield met overzeese ‘koloniën’.

² Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland en: *Nederland's Adelsboek* 80 (1989), pp. 319-320.
<https://socialhistory.org/bwsa/biografie/bosch>

Deze gedeelde geschiedenis kan de aanvraag een kritisch en genuanceerd verhaal bieden. De naam Zeven Koloniën van Weldadigheid is immers niet toevallig gekozen.

2. *Educatie, communicatie en continuïteit*

In de aanvraag wordt de geschiedenis van de Zeven Koloniën van Weldadigheid in vier bezoekerscentra gepresenteerd. Het uitgangspunt van het gezamenlijke programma is dat één geschiedenis in zeven verhalen wordt uitgewerkt. De bezoekerscentra verzorgen al educatieve programma's voor jongeren, zoals rondleidingen en interactieve lespakketten in spelvorm die aansluiten bij de leefwereld van de jeugd. De Zeven Koloniën van Weldadigheid worden als sociaal experiment gekoppeld aan algemene thema's die in verschillende takken van het onderwijs aan bod komen: armoedebestrijding vroeger en nu, de ontwikkeldoelstellingen van de VN en landbouwbeleid van toen en nu.

In het voorjaar van 2019 gaat het Huis van Weldadigheid in Frederiksoord open. Hier kunnen bezoekers zich inleven in de situatie van de vroeg 19^e-eeuwse kolonie. Het Huis van Weldadigheid werkt samen met de andere bezoekerscentra in de koloniën (Gevangenis­museum in Veenhuizen, Bezoekerscentrum Kolonie 5-7 in Merksplas, Vereniging Ommerschans) en met regionale erfgoed- en natuurinstellingen om zowel online als ter plekke zoveel mogelijk bezoekers te interesseren voor de geschiedenis ervan. Het Huis van Weldadigheid wordt structureel gesubsidieerd door de provincie Drenthe.

Afwegingen

De Europese dimensie van het educatiebeleid van de Zeven Koloniën van Weldadigheid verdient aandacht, want die wordt in de huidige aanvraag onvoldoende belicht. De inhoud van de zeer informatieve websites van de afzonderlijke bezoekerscentra draait om de geschiedenis van de koloniën, de relatie met het omliggende landschap en de ambitie om door UNESCO erkend te worden als Werelderfgoed. Er zijn echter voldoende basiselementen om de symbolische betekenis van de Zeven Koloniën van Weldadigheid voor de geschiedenis van Europa actief voor het voetlicht te brengen.

De vier bezoekerscentra willen door middel van een gezamenlijk marketingcommunicatieplan de internationale bekendheid van de koloniën vergroten, met als doel meer bezoekers te trekken. Om dit grotere internationale publiek te bereiken, wordt ingezet op:

- Meertaligheid van de bezoekerscentra.
- Overkoepelende en meertalige communicatie om het lokale niveau te overstijgen.

- Ontwikkelen van educatieve pakketten.
- Uitbouw van een netwerk.

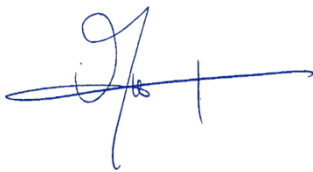
Ook is het mogelijk om netwerkactiviteiten te ontwikkelen met andere Europese sociale initiatieven, die tot op de dag van vandaag functioneren als educatieve instelling voor jongeren of als zorgboerderij. Zo zijn er volgens de aanvraag jongereninstellingen in Mettray (Frankrijk) en Ruiselede (België), Arbeiter Kolonien in Duitsland, zoals Anstalt Bethel in Bielefeld, en Hadleigh Farm van Salvation Army in het Verenigd Koninkrijk.

Advies

De site is kansrijk volgens de raad, maar de aanvraag kan op cruciale punten nog aangescherpt worden. Door aandacht te geven aan het narratief van de worsteling met armoede, zou de aanvraag een genuanceerder karakter - met meerdere lagen - kunnen krijgen. Ook moet de naamgeving van de site worden verklaard uit de biografie van de stichter, in samenhang met de koloniale geschiedenis van Europa. Daarnaast verwacht de raad dat in de aanvraag een inhoudelijk beter gefundeerde toelichting komt op de aanstaande communicatie en educatie over de Europese dimensie.

De raad adviseert u om akkoord te gaan met de voordracht van de transnationale site Zeven Koloniën van Weldadigheid voor een Europees Erfgoedlabel, op voorwaarde dat de gevraagde aanpassingen in de aanvraag worden verwerkt.

Met vriendelijke groeten,

Marijke van Hees
Voorzitter

Jakob van der Waarden
Directeur